

Становлення і розвиток громадських початкових шкіл для мало забезпечених євреїв на Волині у XIX – на початку XX ст.

На Волині у XIX - на початку XX ст. існувала мережа початкових шкіл, які називалися талмуд-торами. Талмуд-тори існували майже у всіх містах і містечках Волинської губернії, де чисельно єврейська громада була значною. Талмуд-тора - це навчально-благодійне общинне єврейське початкове училище для хлопчиків з бідних сімей та сиріт. Вони утримувались на кошти єврейських общин, на пожертвування заможних євреїв. Більшість євреїв Волинської губернії жили бідно. Життя талмуд-торників можна уявити, якщо прочитати статтю Г. Ротенберга у журналі «Еврейская школа»: «Важке і безрадісне життя вихованців наших шкіл! До приходу у школу-повно злиднів, страшною бідністю сімейна обстановка; холод, голод, вогкість підвалів чи кутків під дахом, де живе єврейська біднота, з самого ранку до пізнього вечора зігнуті у «три погибелі» проводять своє дитинство ці покоління у коридорах синагог, в хібарах шамесів, надзвичайно брудних, смердючих, тісних приміщеннях, які називаються талмуд-торами та хедерами...» [1, с. 69].

Інтенсивний розвиток талмуд-тор на Волині припадає на кінець XIX ст., коли в світлі ідей Хаскали все більше освічених євреїв-громадян розуміли необхідність освіти для юнацтва. У середині XIXст. відома була лише Ізяслівська талмуд-тора, в якій навчалось 24 учні [2, арк48]. У 1865 р. працювала Житомирська талмуд-тора, де 15 вчителів навчали 120 учнів. У тому самому році в Острозькій талмуд-торі один вчитель навчав 10 учнів [3, арк.39].

Оскільки як для відкриття талмуд-тори необхідно було вирішити та подолати багато бюрократичних проблем, ці єврейські школи існували іноді таємно. Так, у Дубно в першій половині 1854 р. талмуд-тор не було, а наприкінці року їх виникло дві, в яких навчалось 17 учнів. Дозволу навчального керівництва не було [2, арк.22]. У 1867 р. наглядач Дубненського казенного єврейського училища першого розряду написав рапорт директору училищ Волинської губернії І.Я. Ростовцеву, в якому підтвердив факт існування підпільної талмуд-тори. Він попросив виділити 300 крб. з коштів коробкового збору, оскільки єврейська громада звернулася з проханням офіційно відкрити талмуд-тору. Наглядач, доповідаючи про фанатичне виховання 60 хлопчиків, звинувачував Дубненського казенного рабина Бріка у прикритті діяльності талмуд-тори. Він просив, якщо не можна закрити її, оскільки вона завдає «відчутної шкоди справі освіти євреїв», то хоч поставити під урядовий контроль, тобто дати офіційний дозвіл на відкриття [3, арк 6].

Рівень знань учнів талмуд-тор був надзвичайно низьким, і навчання мало вузькорелігійне спрямування, та малозабезпеченість громадян робила існування талмуд-тор необхідним. Кореспондент газети «Волинь» повідомляв з Овруча: «Утворення талмуд-тори є необхідним в нашому місті . Є величезна маса бідняків, які невзможі дати своїм дітям хоч елементарну освіту, як по закону Божому, так і з російської мови» [4-№ 19. - С. 4].

У Волинській губернії до 80 - 90-х років. XIX ст. кількість талмуд-тор була незначною. Єврейські громадяни надавали перевагу традиційним хедерам.

Якщо проаналізувати кількість талмуд-тор Волинської губернії у 70-х - початку 80-х років XIX ст., кількість меламедів, які навчали дітей, та кількість учнів, то видно, що цих початкових єврейських шкіл було мало, вони були невеликими, в середньому один вчитель навчав 10- 14 учнів. Наприкінці XIX ст. кількість талмуд-тор у Волинській губернії збільшилася. Якщо у 1879 р. на Волині працювало дві талмуд-тори, в яких навчалось 170 учнів [5, арк. 100], то у 1889 р. вже діяло чотири талмуд-тори, де навчалось 426 учнів [6, с. 67]. У Житомирській талмуд-торів 11 меламедів навчали 320 учнів, у Чуднівській - один меламед навчав 24 учні, у Горошках один меламед навчав 32 учні, у Рівненській талмуд-торі один меламед навчав 20 учнів. Острозька талмуд-тора згоріла під час пожежі у місті 4 червня 1889р. [7,с. 22]. Наприкінці XIX ст. талмуд-тор налічувалось вже вісім з 1234 учнями. Іноді статистичні дані, наведені в довідниках, не відповідали дійсності, що свідчить про низький рівень контролю чиновників за єврейськими навчальними закладами, їх роботою і станом вирішення проблем.

Порівнюючи статистичні дані, наведені у довідниках «Пам'ятна книжка Волинської губернії», «Пам'ятна книжка дирекції народних училищ Волинської губернії», очевидно стає розбіжність, бо фактично існувала більше талмуд-тор у Волинській губернії. Можна встановити, що станом на 1900р. було відкрито 13 талмуд-тор: Житомирська талмуд-тора, Дубненська (відкрита у 1872 р.), Старокостянтинівська (відкрита у 1888 р.), Корецька Новоград-Волинського повіту (відкрита у 1892 р.), Суділівська (дозвіл на відкриття від 20.12.1897 р.), Кременецька (відкрита у 1897р.), Острозька (відрита 1.02.1898 р.), Рівненська (відкрита 1.04.198 р.), Любомльська (відкрита 5.06.1898р.), Рогачівська (дозвіл на відкриття у 1899р.), Ковельська (відкрита 14.05.1899р.), Любарська (відкрита у 1900р.), Остропольська (відкрита у 1900 р.) [8,с. 194, 264,87; 9, с. 63; 10,С 55,42,133; П.с.70; 12.С.80].

На початку XX ст. швидко зростала кількість талмуд-тор і учнів у них. З 1901 р. і до Першої світової війни на Волині було відкрито 11 нових талмуд-тор: Романівська (1801 р.), Ізяслівська (1902 р.), Чуднівська Житомирського повіту (20.02.1902 р.), Полонська (1903 р), Янушпільська (5.02.1905 р), Овруцька (12.02.1905 р.), Волочиська (1909 р.), Торчинська Луцького повіту (1909р), Новоград-Волинська (1912р.), Луцька (1912р.), Городницька (1913 р.) [11, с 37, 70, 268; 8, с. 183; 13, с. 407; 186; 14, с. 70, 107]. Зростання популярності талмуд-тор, зростання їх чисельності дало змогу з кожним роком збільшувати кількість учнів у талмуд-торах, охоплюючи найбільшій частину дітей єврейської общини.

Вивчення єврейських предметів вважалося суто чоловічим заняттям. Але у 1897 р. в Житомирській талмуд-торі навчалось 18 дівчаток, що було незвично для євреїв-ортодоксів, які засудили цей експеримент. Більше дівчат у талмуд-тору не приймали [15, с.64].

Для вирішення господарських справ єврейська громада призначала старшин. Старшинами, як правило, були шановані та заможні громадяни. Найчастіше вони були малоосвічені і створювали труднощі для навчального

процесу. У 1907 р. в Житомирі у друкарні М.М.Катерберга була надрукована книга «Екзамен в талмуд-торі», в якій Т.В.Ротенберг мальовничо описав візити старшини до єврейської школи, коли перевірялись не знання учнів, а наявність релігійних атрибутів: «Обидва старшини двічі-тричі рази на рік з'являлися для перевірки в талмуд-тору. Тут вони насамперед власноручно роздягали талмуд-торників, щоб переконатися, чи носять вони «арбе-канфес»(нагрудники з чотирма кінцями, в дірочки яких вплітаються вузлики по вісім ниток, якщо нитка обривалася, її необхідно було замінити цілою, інакше весь «арбе-канфес» втрачав релігійне значення). Ці раптові перевірки свідчили про великі недоліки в релігійному вихованні: з 150-170 вихованців тільки 20 - 30 були одягнені в «арбе-канфес». Решта ж або зовсім забували одягнути «арбе-канфес», або носили «поселе цицес»: в одного не вистачало двох ниток, у другого - 3,4, а в деяких була лише одна і та обгризана. Старшини відразу ж промовляли на адресу учнів грізну, повчаючу промову. Меламеди і машгіах (старший вчитель) у присутності всіх учнів отримували сувору догану й інструкцію «не церемонитися з цими обірванцями і провчити їх як треба». Цих арештантів треба часто пригощати паском, тоді вони пам'ятатимуть, що єврей насамперед повинен носити «арбе-канфес»!,.. У цей самий час духовний рабин, заклавши руки за широкий чорний пасок поверх свого плісового кафтану, багатозначно кивав головою на ознаку повної солідарності зі своїм колегою-старшиною, і обидва, задоволені «ревізією», йшли...»[16, с. 45].

З метою активізувати благодійницьку діяльність царський уряд іноді нагороджував найбільш активних і працьовитих єврейських громадських і освітянських діячів. У 1907 р. почесний блюститель Острозької талмуд-тори К.Я.Френкель був нагороджений золотою медаллю «За старанність» [11,с.197], учитель Любомльської талмуд-тори Г.С.Богуславський, який довгий час (з 5.06.1898 р. до 1913 р.) безкоштовно вчив єврейських дітей, також був нагороджений золотою медаллю «За старанність»[13, с.261].

У кожній талмуд-торі один з викладачів призначався старшим, тобто завідувачем. На цій посаді він затверджувався Київським навчальним округом і контролював училище та інших вчителів. Освітній рівень завідувачів талмуд-торами був надзвичайно різноманітним.

У другій половині XIX ст. методи і зміст навчання у талмуд-торах були примітивними, схожими з хедерами, бо відрізнялися лише більшою кількістю учнів та вчителів. З метою підвищення рівня і збагачення змісту викладання в талмуд-торах Міністерством народної освіти у 1952 р. була надрукована програма викладання єврейських предметів у єврейських училищах та перелік релігійних статей, які повинні були вивчатися [17, арк. 41-43]. Але насамперед вони не виконувались. З 50-х років XIX ст. царат намагався поставити під свій контроль всі навчальні єврейські заклади, у тому числі і талмуд-тори. У 1859р. російський уряд видав постанову про введення в навчальну програму талмуд-тор загальноосвітніх предметів та про призначення викладачами тих осіб, які отримали відповідну освіту [18,арк. 43].

У 80 - 90-х роках XIX ст. на Волині виникає багато талмуд-тор нового типу, які стають все більш важливим елементом традиційної єврейської освіти, та і

зміст навчання значно змінився. Крім звичних єврейських предметів (Біблія, молитви, давньоєврейська мова, іноді - ідиш) вивчалися російська мова, арифметика, історія, географія, малювання, правопис, співи, гімнастика. У більшості талмуд-тор нового типу Волинської губернії не тільки зросла кількість навчальних предметів, а й знання ставали ґрунтовнішими, популяризувалося навчання. Дослідник І. Шульковський на початку ХХ ст., писав: «Ближче всього до типу хедерів підходять талмуд-тори. Кращою школою цього типу ми рахуємо Торчинську. За короткий час існування цієї талмуд-тори (3 роки) діти досягли досить задовільних успіхів. Єврейські предмети поставлені широко, загальні - солідно. Педагогічний персонал, з завідувачем на чолі, достатньо відповідає своєму призначенню» [31, с. 48]. А на нараді Товариства для розповсюдження освіти серед євреїв у 1910 р. було наголошено: «Реформована талмуд-тора значною мірою наближається до нормального типу елементарної школи. Здебільшого вона дає ґрунтовну початкову освіту із загальних предметів, тобто з російської грамотності, арифметики та ін. Постановка викладання єврейських предметів здебільшого більш чи менш правильна... Ми вже не зустрінемо тут безмежної кількості часу, присвяченого єврейським предметам, які доводять дитину до виснаження і засвідчують лише безсилля школи, нездатність її за нормальних умов дати необхідні знання. Взагалі педагогічні та гігієнічні умови у реформованій талмуд-торі, якщо і не завжди нормальні, то наближаються до норми» [19, с.8].

На початку ХХ ст. більшість викладачів мали звання початкового вчителя чи домашнього наставника. У середньому на одного навчаючого припадало близько 30 учнів. Навчалися діти віком від 6 до 12 років. Навчання найчастіше було розраховане на чотири роки, тобто чотири класи. Все більше реалізовувалися теза кореспондента газети «Волинські губернські відомості»: «Талмуд-тори не допускають можливості існування поміж євреями зовсім безграмотних неосвічених людей, яких ми зустрічаємо поміж простолюдинами інших народів» [32, № 44].

Важливе значення в талмуд-торах надавалось музичному вихованню. Так, у Ковельській талмуд-торі музику викладав кантор А. Файнбіх. Хор, яким він керував, налічував у 1914 р. 24 хористи. Співи в Кременецькій талмуд-торі викладав завідувач М.Г. Байтлер безкоштовно [13, с. 165, 370]. У деяких талмуд-торах, крім загальноосвітніх і суто єврейських предметів, вивчали ремесла, навчали дітей вирощувати городні культури, доглядати сад. Так, Старокостянтинівська талмуд-тора мала ділянку землі 956 кв. сажен, де розмістилися сад і город [8, с.284]. Житомирська талмуд-тора займала ділянку землі площею 2080 кв. сажен, де учні посадили сад і доглядали його [8, с.16]. У Корецькій талмуд-торі Новоград-Волинського повіту учні навчалися ремеслам і вирощуванню садибно-городницьких культур [20, №99]. У 1900 р. при Житомирській талмуд-торі було відкрито слюсарно-токарне ремісниче відділення [11, с.11]. А в 1902 р. у Волинській губернії нараховувалось три талмуд-тори з ремісничими відділеннями [33, с 38 - 40].

Все ж у навчальному процесі талмуд-тор було дуже багато проблем. Склад викладачів за рівнем освіти та педагогічним досвідом був надзвичайно

різноманітним. Хоч за законами царського уряду до викладання допускалися особи, які мали посвідчення не нижче приватного початкового єврейського вчителя, та дуже рідко, як виключення, викладання закону віри довіряли меламедам без такого документа, але які б знали російську мову.

Про порядки в талмуд-торі, проведення екзаменів і виховних заходів мальовничо писав у своєму творі Т.В. Ротенберг «Екзамен в талмуд-торі». Він зауважував, що екзамени іноді приходили проводити попечителі і запрошені поважні багаті євреї. Вони задавали питання, на які діти не могли відповісти, та які не відповідали вимогам навчальної програми. «Та навіщо програма, шмограма, - сказав один із членів комісії, - треба вчити без всякої програми - і більше нічого!..» Слова ці належали відомому представнику громади. Ніхто не заперечив йому і вчитель знову мовчки зайняв своє місце на довгій синагогальній лавці біля своїх колег... Часто уроки і екзамени переривались. Дітей посилали читати тилим (псалми) до породіль, хворих, на проводи мерців до кладовищ. Наших учнів дуже часто відривають від занять: то їх забирають до мерців, то їх примушують кидати заняття і читати тилим за хворого і все це робиться без дозволу попечителів і вчителів... Прибігає шамес чи який-небудь житель і сам, своєю владою, наказує учням йти за ним. Учні ідуть, і заняття перериваються... Вчителі мали шикувати учнів, намагаючись заховати більш обідраних і зовсім босих у середні ряди... За цим стратегічним планом крайні ряди повинні були сховати своїх босих товаришів. Коли все було готове, подорож почалася... Помірними кроками, тихо, не розмовляючи, йшли забуті і покинуті людьми маленькі екскурсанти у напрямку до кладовища, щоб помолитися за спокій душі Алтера Ланцмана. Інші екскурсії єврейським школярам були недоступні» [16,с.17 - 26].

Про стан викладання і виховання в Рівненській талмуд-торі кореспондент газети «Волинь» писав: «Училище це знаходиться в самому жалюгідному становищі. Не говорячи вже про те, що про більш чи менш уміло поставлену справу викладання в цьому училищі не може бути мови, у зв'язку з повною малограмотністю викладачів-меламедів, але найбільшим злом є повна відсутність як нагляду за дітьми, так і турботи про них»[21, № 34].

У 1883р. кореспондент з Житомира писав у «Недельной хронике Восхода»: «Наприкінці пару слів про нашу талмуд-тору, в якій навчаються більше сотні бідних дітей єврейської грамоти і майже тільки одному читанню без письма. Між іншим, вдячність і за це ініціаторам, рабину і ще одній особі, які завдяки коронації зібрали суму щоб найняти приміщення для талмуд-тори; а то вона раніше являла собою, у буквальному смислі, величезний хедер, який кочував із сарая в сарай із-за відсутності приміщення. 1200 крб. на рік, які виділяються з коробкового збору на талмуд-тору, за якісь борги разом з іншими коштами не видаються ось уже п'ятий рік і талмуд-тора залишилась, таким чином, цілком на плечах нашої кволої благодійності, яка з першим же кроком і осіла. Тому не дивно, що особа, яка завідує талмуд-торою, попереджує, що не сьогодні, так завтра її дойдеться зовсім закрити...Що ж тоді буде? Тоді тротуари Житомира збагатяться ще однією сотнею жебраків, а той й злодій, бо таким і був контингент, який нещодавно набрали у талмуд-тору»[22, №44, с. 128].

Під впливом передових просвітницьких ідей у талмуд-торі Любара Новоград Волинського повіту з'являються перші викладачі-жінки: Сара Малка-Елева Рубінштейн, а з 20.10.1914 р. Шедля Бенціонівна Дроздик - обидві випускниці жіночої гімназії [14, с.107; ІЗ.с.116].

Важким тягарем для народів Російської імперії стала Перша світова війна. Страшним випробуванням була світова бійня і для єврейського населення Волинської губернії. З 1915 р. Луцька талмуд-тора не функціонувала у зв'язку з розміщенням її у прифронтовій зоні. Неподалік проходили військові дії, і приміщення школи зайняли під лазарет, посади завідувача та викладачів стали вакантними [14, с.173].

Дуже важливим для нормальної організації навчального процесу було розміщення талмуд-тор у пристосованих для навчання дітей будинках і вирішення питань фінансування. У власних будинках були організовані Луцька, Острозька, Овруцька, Рівненська, Дубненська, Кременецька (з 1897р.- громадський будинок, а з 1912р.-власний). У будинках єврейських громад розмістилися Ковельська, Любомльська, Волочиська, Ізяслівська талмуд-тори. У найманих будинках працювали Торчинська та Житомирська талмуд-тори. Житомирська талмуд-тора знаходилася в приміщенні, взагалі не пристосованому для навчального процесу, що хвилювало єврейську громаду міста.

У 1897 р. кореспондент газети «Волинь» писав, що на початку навчального року прийнято до Житомирської талмуд-тори близько 400 учнів з найбідніших сімей і відмовлено в прийомі більш як 50 хлопчикам. Всі ці учні вкрай бідні, в старому і подертому одязі, напівголодні та хворобливі. Приміщення талмуд-тори являло собою темний будинок з низькою стелею, не пристосований для класних занять. Всі класи за об'ємом вміщають всього 94 куб. сажени повітря і в кожному з них навчаються від 70 до 80 учнів. Це приміщення безкоштовно надав благодійник-купець Вайсбурд [23, № 96].

Загальну уяву про зовнішній вигляд «волинської» талмуд-тори може дати її художній опис у творі Т.В.Ротенберга: «...У кінці базарної площі, на синагогальному подвір'ї досить великого єврейського міста Війська, самотньо стоїть, прихилившись до напівзруйнованого тину, старесенький будиночок. Пожовклі, а місцями до того обвітрені стіни, що з-під напіврозбитої цегли видно голі колоди, побите скло і досить великого розміру куча гною, яка лежить недалеко від перекошених «парадних дверей», - все це надає сумний вигляд чудному будинку» [16, с. 3].

22 січня 1901 р. кореспондент газети «Волинь» повідомив, що в Житомирській талмуд-торі вже кілька днів не палили. Вчителі і учні сиділи в пальто і мерзли. Дітей не годували навіть тією пісною юшкою, яку вони отримували. Голодних і холодних їх відпускали додому раніше передбаченого навчальним процесом часу. Причина полягала в тому, що майно описали за борг в 100 крб., а відсутність коштів та палива пояснювалась нерегулярною платою євреями членських внесків [24, № 22].

У зв'язку з тим, що приміщення Житомирської талмуд-тори було найманим і не пристосованим для навчання дітей, у січні 1900 р. Міністерством внутрішніх справ було асигновано 12 тис. крб. на побудову в Житомирі нового для неї

будинку. Вартість приміщення була розрахована у 29164 крб. 87 коп., але була заява уповноваженого від єврейського товариства І.І. Кулішера про те, що кошти, яких не вистачить, будуть зібрані євреями у вигляді благодійних внесків. Опікунська рада Житомирської талмуд-тори визнала можливим замість побудови приміщення на єврейські кошти придбати садибу і будинок у купця Абрама Шпильберга (по новому провулку Шпильберга), який взяв на себе зобов'язання зробити необхідні прибудови. Справа була передана у Волинське губернське правління. Губернатор вирішив, що рішення опікунської ради не можна підтримати без поради із всіма євреями Житомира. Міській управі він запропонував обговорити прохання опікунської ради з єврейським населенням міста, а для цього зібрати всіх євреїв, які мають право брати участь у громадському зібранні незалежно від місця приписки. А оскільки справа про купівлю або побудову приміщення може затягнутися, то губернаторське правління запропонувало міській управі гроші в сумі 11 тис. крб. перевести в державні коштовні папери 4% ренти і здати в Житомирське відділення державного банку, щоб відсотки потім збільшили капітал [24, № 22].

Фінансування талмуд-тор було проблемним для всіх єврейських громад міст і містечок Волинської губернії. Талмуд-тори утримувалися не тільки на кошти, які надходили від коробкового збору, на благодійні внески громадян та пожертвування єврейських громад, а й на гроші, які збирались під час благодійних концертів та вистав, на кошти прибутку від орендної плати, на відсотки з благодійних капіталів, вміщених у державні банки. Але їх часто не вистачало на найнеобхідніше. Кореспондент газети «Волинь» писав: «...Соромно стає за наших громадських діячів, коли бачиш учня талмуд-тори, який носить подерте взуття і одяг, крізь дірки якого часто виглядає голе тіло хлопчика» [24, № 22].

З сумом у душі описував у журналі «Еврейская школа» учнів талмуд-тори ТРотенберг:» Наближаючись до талмуд-тори, я зустрів групу обідраних, босих, брудних хлопчаків, поміж якими був і «хлопчик ... майже без штанів». Це були талмуд-торники. Вигляд цих нещасних вихованців страшний: майже всі учні талмуд-тори мають запалення повік, а деякі трахому, що видно з записів лікаря-попечителя... Зарослі, неохайні, обідрані, босі, з хворобливими обличчями,-вони справляли враження дикунів» [25,с.40].

Єврейська община Житомира приділяла багато уваги Житомирській талмуд-торі, яка розмістилася при дешевій єврейській їдальні. 16 липня 1893 Р- у газеті «Волинь» кореспондент писав про велике свято у Житомирі. У саду «Ренесанс» відбулося народне гуляння та благодійна вистава на користь Житомирської талмуд-тори. На сцені літнього театру були поставлені вистави: «Ведмідь»- одноактний жарт Чехова та «Шашки» Криничного. Свято закінчилось розкішним феєрверком [26, № 128].

Про фінансові проблеми Житомирської талмуд-тори розповідав кореспондент газети «Волинь» у 1899 р.: «У звітному році витрати талмуд-тори за виключенням поверненої казенному рабину Песісу позики у 21 крб. і залишку в касі на кінець звітного періоду, дорівнювались 6507 крб. 73 коп. З них на виплату заробітної платні службовцям, вчителям і меламедам, на придбання

свідоцтв на право викладання для останніх пішло 5342 крб. 87 коп., що становило 80 % всієї суми витрат. На одяг для учнів з бідних сімей та сиріт було витрачено всього 46 крб. 20 коп. В театральній виставі учнів Житомирської талмуд-тори прозвучала хорова пісня: «В отрепьях холодные мы ходили всегда. Всегда мы голодные, всегда нам беда. Меламеды мучат нас, и гнет нас нужда! Спаси, о спаси-же нас, а то нам беда!» [28, №18].

Єврейські общини Волинської губернії часто організовували благодійні акції на допомогу талмуд-торам. Кореспондент газети «Волинь» у 1896 р. повідомив: «У зв'язку з початком холодного періоду, рада талмуд-тори звернулася через міську управу в губернське управління про асигнування з коштів коробкового збору додаткового кредиту у 1200 крб. на зимові пальта для 240 найбідніших дітей. Талмуд-тору взагалі відвідують діти найбіднішого класу єврейського населення, яких безумовно доводиться годувати і одягати за свій рахунок училищу. Останнє тому одночасно просить про збільшення кількості півпорцій супу, які безкоштовно відпускає єврейська дешева їдальня з 150 до 240, відповідно до дійсної потреби. На днях місцевий благодійник Г.Готтесман пожертвував для дітей талмуд-тори 200 пар взуття» [27, № 239].

31 травня 1899 р. у Рівному на користь місцевої талмуд-тори була організована дитяча вистава, в якій брали участь дівчатка-учениці єврейського приватного училища Розенталь. 130 крб., які були зароблені учасницями вистави, передали талмуд-торі на придбання взуття та одягу дітям з бідних сімей [28, № 52]. Ще одним джерелом для поповнення бюджету талмуд-тор було здавання в аренду приміщень для весільних свят та релігійних обрядів. Так, у 1909 р. Рівненська талмуд-тора за аренду зали додатково отримала 163 крб. [11, с. 85].

Іноді кошти для талмуд-тор надходили з неочікуваних джерел. Так, Житомирська талмуд-тора отримала 600 крб. на одяг дітям від комітету з надання допомоги євреям, які постраждали від погрому в Житомирі і його околицях у квітні 1905 р. [29, с. 6]. Єврейське населення Волині, урядові чиновники по можливості допомагати учням талмуд-тор різними шляхами. У 1897 р. Міністерство внутрішніх справ за проханням Волинського губернатора видало із залишків коробкового збору 1200 крб. на одяг учням Житомирської талмуд-тори [23, №137]. Наприкінці 1897 р. Житомирська єврейська їдальня тимчасово припинила видавати їжу учням Житомирської талмуд-тори, тоді опікунська рада найняла кухню в іншому приміщенні і з 5 січня 1898р. почала годувати 240 хлопчиків за свої кошти [21, №11].

Відомо, що в Рівному купці-брати Магазинік у зв'язку з річницею смерті батька подарували 70 нових костюмів учням Рівненської талмуд-тори. Не завжди благодійні внески та подарунки потрапляли за своєю адресою. Кореспондент газети «Волинь» писав: «...Інспектор народних училищ Т.Г. Лубенець просить благодійників єврейської громади свої пожертвування на користь Житомирської талмуд-тори безпосередньо направляти попечителям або завідувачу Білоцерківському. Приватним збирачам пожертвування не давати, так як будучи безконтрольними, вони можуть не досягти свого призначення» [23, №96]. Коробковий збір та благодійні внески членів єврейської общини міст і містечок

Волині були основним джерелом фінансування талмуд-тор. Із збільшенням кількості учнів, збільшувалась кількість коштів на утримання.

На початку ХХ ст. кошти на утримання талмуд-тор іноді одержували від Товариства розповсюдження освіти серед євреїв та від Єврейського колонізаційного товариства. Популярність талмуд-тор зростала, змінювався їхній статус як шкіл для дітей з бідних сімей та сиріт. Серед учнів іноді були діти, батьки яких платили за навчання. Для покращення фінансування при талмуд-торах часто створювалися Товариства опіки за бідними дітьми. Наприклад, у 1908 р. таке Товариство було створене при Житомирській талмуд-торі. Представникам влади такі ініціативи єврейських громад не подобалися. Прикладом цього може стати рішення Волинського губернського правління про відмову в реєстрації «Товариства опіки над бідними дітьми», які навчалися в Рівненській талмуд-торі. Заможні євреї ще в жовтні 1909 р. об'єдналися в ініціативний комітет для створення такого Товариства, розробили Статут. У проекті Статуту вказувалось, що Товариство виділятиме бідним учням одяг, їжу, необхідні навчальні приладдя, ліки, влаштовувати учням шкільні свята. Та боячись, чи «...не переслідує мети об'єднання інородних елементів на ґрунті лише національних інтересів» та вказавши на двох засновників товариства Ш. Куліковичера та М.Ландау як на представників сіоністської організації, Волинське губернське правління відмовило в проханні Рівненській єврейській громаді про реєстрацію товариства. Губернське жандармське управління боялося, чи єврейська громада не має «мети культурно-просвітницького розвитку єврейської народності на ґрунті пробудження вузької національно-політичної свідомості» [30,с. 135].

Боротьба російського імперського уряду з єврейськими діячами, які намагалися початкову єврейську освіту тримати в тенетах релігійних догм, продовжувалася до революції 1917р. Талмуд-тори Волинської губернії внесли вагомий внесок у розвиток єврейської освіти. В цих початкових навчальних єврейських закладах учні навчалися єврейській та російській мовам, молитвам, релігійним законам, ознайомлювались з національними звичаями та традиціями.

Література

1. Ротенберг Т. Школьные вечера //Еврейская школа. - 1905. - № 3.
2. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО). - Ф. 71. - Оп. 1. - Спр. 1161.
3. ДАЖО.-Ф.71.-Оп. 1.- Спр. 1502.
4. Волянсь. - 1899.
5. Центральний Державний історичний архів України (далі - ЦДІАУ). - Ф. 707. - Оп. 225. - Спр. 198.
6. Памятная книжка Волынской губернии на 1891 г. - Житомир, 1890.
7. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии еврейских училищ за 1889 г.-Киев.1890.
8. Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1912 г. -Житомир, 1911.
9. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1893 г. Ч.3. Волынская губерния. - Киев, 1892.
10. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1899 г. Ч.3. Волынская губерния. - Киев, 1898.

11. Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1909 - 1910 гг. - Житомир, 1909.
12. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1901 г. Ч.3. Волынская губерния. - Киев, 1900.
13. Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1914 г. -Житомир, 1914.
14. Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1915 г. - Житомир, 1915.
15. Памятная книжка Волынской губернии на 1899 г. - Житомир, 1898.
16. Ротенберг Т. В. Экзамен в талмуд-горе. - Житомир, 1907.
17. ДАЖО. - Ф. 393. - Оп. 1. - Спр. 6.
18. ДАЖО. - Ф. 396. - Оп. 2. - Спр. 238.
19. Нормальный тип еврейской школы// Вестник ОПЕ. - 1910. - № 1.
20. Волынь. - 1900.
21. Волынь.-1898.
22. Недельная хроника Восхода. - 1883.
23. Волынь.-1897.
24. Волынь.- 1901.
25. Ротенберг Т. В. Школьное дело в Ромнах// Еврейская школа. - 1905. - № 2. - С. 40.
26. Волынь. - 1893.
27. Волынь. - 1896.
28. Волынь. - 1899.
29. Отчет комитета об оказании помощи евреям , которые пострадали от погрома в Житомире и окрестностях в апреле 1905 г. - Житомир, 1906.
30. Іващенко О. М., Поліщук Ю. М. Евреї Волині. - Житомир, 1998.
31. Шульковский И. Хедер на Волини// Вестник ОПЕ. - 1912. - № 17.
32. Волыньские губернские ведомости. - 1866.
33. Отчет директора народных училищ Волыньской губернии о состоянии учебных заведений дирекции за 1902 г. – Житомир, 1903.